

A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG TÖVISES ÚTJA

A XIX. század reménysegei, erőfeszítései és építkezése után a XX. század megpróbáltatások hosszú sorával gyötörte-apasztotta a kárpát-medencei magyarságot. Igazság szerint csöndes genocídiummal fenyegetett már a magyar nyelvterület első világháborút követő irracionális szétdarabolása is, az új fiatal nemzetállamok részéről megnyilvánuló telepítési politikával és asszimilációs nyomással, öt-hat eltérő nyelvi és kulturális közegbe „integrálva” egyazon magyar nyelv és nemzet gyermekeit. A szellem és a lélek megpróbáltatásai azonban szinte eltörpülnek a második világháború végével bekövetkezett, elmondhatatlan fizikai szenvedések, a rapid vagy lassú tömeggyilkosságok mellett, amelyek a Délvidéken, Erdélyben, és amint a kezünkben lévő kötet dokumentálja, Kárpátalján sokkal rettenetesebb tartalmat adnak a genocídium fogalmának.

Könyvespolcainkon vannak már kötetek orosz és magyar túlélők tollából a szovjet GULÁG-világról, a délvidéki szerb vérengzésekről vagy a Maniugárdisták rémtetteiről – bár a hiteles és teljes kép megalkotásához anyaguk korántsem elegendő. A szovjet birodalomba bekebelezett Kárpátalja azonban sokáig mintha kimaradt volna nem csupán az ilyen-olyan őszinteséggel megírt történelemből, hanem az emlékeket idéző közbeszédből is. Oka ennek több is lehetett, de annyi bizonyos, hogy a trianoni határokon túlra került területek közül, amíg a szovjet birodalom magyarországi rezidensei hatalomban voltak, Kárpátalja volt a cenzorok számára a legérzékenyebb téma, s a személyes rokoni, baráti találkozások – amelyek a többi utóállam tekintetében mégiscsak léteztek – itt jórészt hiányoztak, az odavezető út kikövezése csaknem lehetetlen volt. E sorok írója tanúsíthatja, hogy még az 1980-as évek derekán is az Ungvár–Verecke útvonalra főiskolai hallgatókkal szervezett utazás alkalmával a senki földjére engedett autóbust csak este léptették be, hogy megállás nélkül siessünk Ungvárig, Beregszász felé határozott föllépésünk ellenére sem térhettünk el, a sofőr és a busz iratait a szovjet „idegenvezető” magához vette.

Bagu Balázs könyve alapvető ismeretforrás a kárpátaljai magyarok (és nemcsak a magyarok) története súlyos fordulópontjához. Klinikai pontosságú, tárgyilagosságában letaglózó erejű képét kapjuk a testi és lelki szenvedésnek, a kíméletlen és barbár gépezet működésének, az éhség, a járvány, a hideg pusztításának, a szolyvai gyűjtőtábor, a boriszovi, nevianszki lágerrek poklának, amelyek – a szerző megrázó meghatározása szerint – magyar nemzeti temetők. Temetők, amelyek szomorú látványa csak a túlélők emlékeiben létezik, mert helyükre vasúti vágány, lakótelep, buszpályaudvar került, mintegy dísztelen, közömbös, posztszovjet táji környezettel fedve el az

apák, nagyapák csontjait, ösztönözve, sürgetve a felejtést. Persze, a közhatalom örököseinek részéről többről van szó, mint szégyenletes hallgatásról. A kötet utolsó mondata rezignáltan jegyzi meg: „Sem az egykori szovjet, sem a jelenkori ukrán politika nem hajlandó beismerni, hogy az 1944-es elhurcolás igenis büntény volt”.

E munka műfaját tekintve is újat hoz azzal, hogy teljes életutakat, nagyon céltudatosan irányított interjúkat közöl. Az áldozatok még oly elretentően nagy számánál is többet mondanak, maradandóbb hatást gyakorolnak az egyes emberi sorsok, amelyeket a gyermekkortól a családi és lakóhelyi környezettel együtt olyan élők, olyan részletesen (s mégis lényegre törően) mutat be, hogy az a néprajz iránt érdeklődők számára is izgalmas (például Nyeste Béla emlékezésében). Az anyag viszont – ha már ezt szóba hoztuk – a kutatás számára is sokkal több lehetőséget kínál, mint a paraszti hagyományokról meglévő ismeretek kiegészítését. Az interjúalanyok, zsellérek, jómódú gazdák vagy az értelmiségi-középosztályi származásúak (mint Almássy Gézáné Varga Julianna) más-más gyermek- és ifjúkori háttérrel ugyanazt kapták, a háromnapos munka primitív meséjét követő halálmeneteket és elborzasztó lágerélményeket, vagy az otthon maradottak, az árva túlélők sorsát. Az életutak ilyen mindenre kiterjedő lineáris bemutatása a szociológiai és életmódkutatás számára is új utakat jelöl ki: fölillantja a túlélők fennmaradásáért folytatott küzdelmet, a deklasszálódást, beilleszkedésüket az így-úgy konszolidálódó háború utáni szovjet világba. A letarolt régi differenciált társadalom és életforma helyén új, redukált minőségű, de mégis elviselhető életforma alakult ki, amelyben föltételezhetően az egész posztszovjet térségre jellemző közös jegyek is vannak.

A gazdag anyagban számos olyan, a primer forrás hitelességével bíró adalékot találunk, amelyek általánosabb kérdéseket is tisztázni segítenek. A teljesség igénye nélkül említhető például az elveiben polgári demokratikus Csehszlovák Köztársaság nemzetiségi politikájának bírálata, összevetve a néhány éves magyar impérium mintaszerű intézkedéseivel, ami egyáltalán nem közismert. A szovjet éra álságos nemzetiségi politikájáról – az internacionalizmus jelszavával – szintén kapunk adatokat. Érdekes a magyar katonák és az ukrán vagy orosz lakosság jó kapcsolatának említése. A standard történeti irodalom egyoldalúan a partizánokkal vívott kegyetlen gerillaháború képeit általánosítja – bár a magyar katonák és a lakosság jó kapcsolatáról még Szolzsenyicin is ír. A moszkovita magyar kommunisták ténykedéseiről sokat tudunk, mégis sokkoló, amint magától a tanútól halljuk, hogy a magyar hadifoglyokat a magyar kommunista – Rákosi Mátyás – azért kereste föl, hogy „piszkos gazembereknek” nevezze őket (Nagy József visszaemlékezése).

A kötetben közölt legtöbb írástól elüt Nyeste Albert életútja (*Magyarként szovjet egyenruhában*). Más helyzet, más nemzedék, mégis logikusan kapcsolódik a tragikus előzményekhez. A kényszerűen beilleszkedett, diplomát szerzett magyar immár a Szovjetunió polgáraként abba a helyzetbe kerül, hogy a birodalom tartalékos tisztjeként maga is az elnyomók oldalára sodródik. Rimaszombatban egy fiatalember – nagy valószínűséggel magyar – tört oroszszággal kéri számon az orosz egyenruhába bujtatott magyartól a szovjet beavatkozást. 1956-ban Budapesten is előfordult, hogy szovjet elhárító tisztetek, ha erre valamiért szükség volt, kifogástalan magyarsággal szólaltak meg. Az igazság az, hogy akkor nem jutott eszünkbe, s talán jobb is, hogy kacskaringós életutat bejárt kárpátaljai magyarokról van szó, inkább azt hittük, orosz egyenruhába átöltözött moszkovita államvédelmisekkel van dolgunk.

E szórványos tallózás is, reméljük, megmutat valamennyit Bagu Balázs kötetének eredetiségéből, az anyag sokszínűségéből és forrásértékéből. A szerző a forrásföltárás és a helytörténetírás mestere. Az interjúkat is avatott kézzel, célratörő kérdésekkel, a szükséges mértékig háttérben maradva irányítja. A szerkesztés olvasóbarát, a szerző a tájnyelvi vagy a lokális, a szovjet érárt idéző kifejezéseket a szöveg közben föloldja. A kötetnek rangos helye van (lenne) a magyarországi könyvesboltok kirakatában. (*Bagu Balázs: Életutak. Beszélgetések megburcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2004.*)

ZÁVODSZKY GÉZA

